

A kulturális hatások mérhetősége a költség-haszon elemzések során

© FODOR Beáta

Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Miskolc
vgtfodor@uni-miskolc.hu

Noha a költség-haszon elemzés módszerének gyökerei az 1800-as évekig nyúlnak vissza, Magyarországon a rendszerváltozást követően került az érdeklődés középpontjába. A demokrácia kiépülésének folyamatában a közösségi döntések előkészítése során is egyre nagyobb súllyal szerepel a költség-haszon elemzés. A módszertan alapvetően egy olyan döntéstámogató eljárás, melyben az egyes döntési változatok összes pénzbeli és nem pénzbeli, vagyis teljes körű haszonhatását vetik egybe a költségekkel. Ebben a megközelítésben főként a közösségi (önkormányzati és állami) döntések megalapozásához használatos. Elvileg az üzleti szférában is alkalmazható lenne, azonban ott az érdekek alapvetően a pénzben megjelenő hozamhatásokhoz fűződnek.

A feldolgozott magyar és idegen nyelvű szakirodalmi ajánlások egyértelműen rávilágítottak arra, hogy a közösségi döntések körébe tartozó projektek költség-haszon elemzése során megjelenő haszonhatások elvi módszertani kérdései nem alkotnak egységes felfogást. Erre vonatkozóan szerkesztettem egy modellt, amely a haszonhatás vizsgálatának legfontosabb módszerelemeit tartalmazza (Fodor, 2012). A tényezők közül kiemelten fontos az egyént és a társadalmat érintő kulturális haszonhatások meghatározása, jóllehet több szempontból is nehézséget okoz. Mivel a kultúra alapvetően egy nehezen számszerűsíthető, közösségi szinten érvényesülő, gondolatbeli, viselkedésbeli szervező erővel ható tényező, jellegéből következőleg az egyik legnehezebben mérhető tényezőnek minősül az e téren jelentkező haszonhatás. Ebben a munkámban a haszonhatások főbb típusainak, vizsgálatun legfontosabb módszerelemeinek bemutatása után a közösségi döntések kulturális hatásainak mérhetőségére vonatkozó szakirodalmi ajánlások elemzésével foglalkozom.

A kulturális hatások megjelenése a költség-haszon elemzés során

A közgazdaságtanban használt kifejezések igen sokrétűek és sokfélék, melyek között gyakran összefüggések, kapcsolatok találhatók. Ilyen a költség-haszon elemzés és a kultúra egymáshoz való viszonya is.

A költség-haszon elemzés, mint elméleti tudományos kategória a jóléti közgazdaságtanhoz kapcsoló, közjavak elemzésére használható módszer, melynek gyökerei hosszú évtizedekre nyúlnak vissza. Már a XIX. században előfordultak erre vonatkozó szakirodalmi ajánlások, azonban ezek csak nagyon kezdeti költség-haszon elemzés szerű számítások voltak. A költség-haszon elemzés alkalmazásának tendenciáját vizsgálja Fodor (2012) „A társadalmi haszonhatások becslése a költség-haszon elemzések során” című cikkében.

A kultúra nagyon összetett fogalom, melynek a mai napig nem létezik általánosan elfogadott meghatározása. A Magyar Értelmező Kéziszótár szerint a kultúra szó jelentése: „*az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi értékek összessége. A művelődésnek valamely területe, illetve valamely korszakban, valamely népnél való megnyilvánulása*” (Magyar Értelmező Kéziszótár, 1987). A kultúrát a társadalom fejlődése során az egyes kutatók különböző módon határozták meg. Geert Hofstede szerint a kultúra “a gondolkodás kollektív programozása, amely megkülönbözteti egy csoport vagy egy kategória tagjait másoktól... a környezet változásaira adott emberi válaszokat befolyásoló közös jellemzők összessége”, Fons Trompenaars szerint “*a kultúra az a módszer, ahogyan az emberek egy csoportja megoldja a problémáit és eldönti dilemmáit – majd ezek a problémák, amelyeket rendszeresen megoldanak, eltűnnek a tudatukból és alapvető feltételezéssé válnak, nyilvánvaló premisszává válnak. Ezek az alapvető feltételezések azután definiálnak fogalmakat, amelyeket a csoport tagjai ugyanúgy értelmeznek*” (Lasserre, 2008:301-324). Harris (1971) szerint a kultúra nem más, mint „*tanult gondolkodási és viselkedési minták összessége, amelyek a népességet vagy a társadalmat jellemzik*”. Tehát a kultúra alapvetően egy közösségi szinten érvényesülő, gondolatbeli, viselkedésbeli szervező erővel ható tényező. Ebben az értelemben az egyén hasznát növelheti az iskolázottság, amely a kultúra iránti igények növekedését eredményezi. Ugyanakkor az iskolázottság növekedése, valamint az életen át tartó tanulás hatással lehet a könyvtárak látogatottságára, a nyújtott szolgáltatások igénybevételére (PTE Science Building létrehozása..., 2008) Tehát a kultúra alatt nemcsak a közösségi szinten érvényesülő szellemi teljesítmények, hanem a mindennapi magatartásbeli, viselkedésbeli kultúra, az anyagi-fogyasztási kultúra is értelmezhető (T. Molnár, é.n.).

Ez a tanulmány a továbbiakban a kultúrát, mint közösségi szinten érvényesülő, gondolatbeli, viselkedésbeli szervező erővel ható tényezőként kezeli. Erre a fogalmi megközelítés építve vizsgálja a közösségi döntések alapján megvalósuló projektek kulturális kihatásainak összefüggéseit.

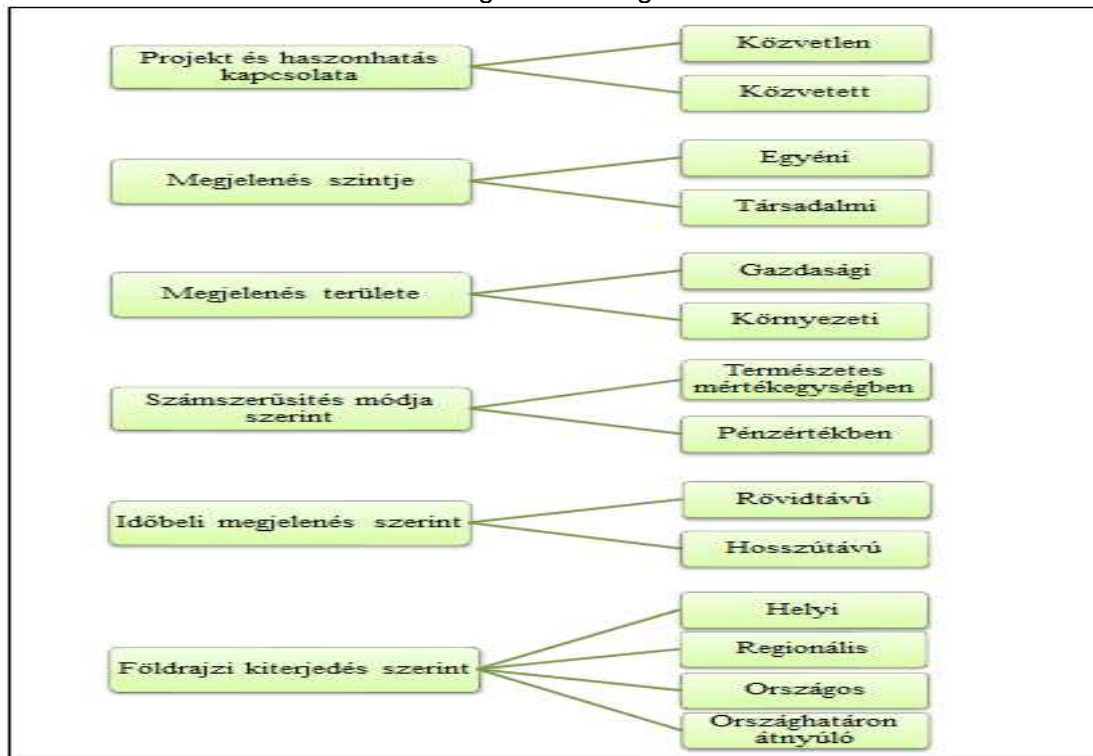
A legtöbb projekt esetén a költségek és hasznok elemzésekor megjelenő kulturális haszonhatás is befolyásolhatja a döntést. A közösségi döntés során megvalósuló projekt, amely maga is egy haszon, számos egyéni és közösségi szinten érvényesülő gondolatbeli, viselkedésbeli haszonhatást eredményez. Ilyen például, ha egy projekt hozzájárul a lakosság környezettudatos gondolkodásának fejlődéséhez, egy település lakosságának közérzetét is befolyásoló településkép kialakításához stb. Egy települést az önkormányzat élhetővé, kellemessé és vonzóvá teszi a lakók számára, ha a település közterületén tér, park vagy sétálóutca kialakítását, felújítását tervezi. A parkok, sétálóutcák kialakítása, felújítása amellet, hogy növeli a település idegenforgalmi vonzerejét, történelmi értékét, kikapcsolódási lehetőséget is nyújt. Lehetővé teszi, hogy különböző társadalmi rétegek találkozzanak, szórakozzanak, így hozzájárul az emberek erkölcsi viselkedésének fejlesztéséhez. Vagyis egy ilyen projekt megvalósítása során megjelenő kulturális haszon hosszú távon átforgalmazza az egyének egymáshoz való viszonyát. Illedelmességet, udvariasságot tanulhatnak egymástól.

A haszonhatások szakirodalmi megjelenése

A vonatkozó szakirodalmi ajánlások közül azoknak a vizsgálata szükséges, amelyek a közösségi döntések körébe tartozó projektek kulturális hatásainak meghatározására hivatottak rávilágítani. A helyzetet bonyolítja, hogy a közösségi döntéseknél megjelenő haszonhatások meghatározásának elvi-módszertani kérdései sem egyértelműek.

A szakirodalomban a hasznok elemzésére vonatkozóan számos esettel találkozunk. Egy-egy projekt esetében nem egy, hanem számos hatás bekövetkeztével, illetve esetlegesen a várt hatások egy részének az elmaradásával lehet számolni (például nyilvános tájékoztatók, viták hiánya). Mivel a projektekre vonatkozó döntések jelentős része átépítésre (szennyvíztisztító telep korszerűsítésére), fejlesztésre, felújításra (játszótér, stadion felújítására), intézményi, kommunális beruházásra irányul, ezek megvalósításakor jelentkező haszonhatások többféle szempont szerint csoportosíthatók. A módszertani eljárások elemi módszerekre bontásának ezt a technikáját alkalmazza Illés (1990) a vállalati nyereségérdekeltség és a gazdaságossági számítások belső struktúrájának feltárására.

1. ábra: A haszonhatás vizsgálatának legfontosabb módszerelemei

Forrás: Fodor (2012)

A haszonhatásokat egyidejűleg hat fő szempont szerint lehet jellemezni, azaz a megjelenő haszonhatásokra egyidejűleg hat típusjegy vonatkozik. A haszonhatásokat a főbb típusjegyek szerint elemi módszerekre lehet bontani, mely elemi módszerek nem teljesen függetlenek egymástól, vagyis bizonyos módszerelemek alkalmazása egyidejűleg maga után vonhat más megoldási lehetőségeket is. Előfordulhat olyan eset is, amikor egy szempont szerint

vizsgált haszonhatást egyidejűleg több elemi módszer is jellemez. Ilyen például, hogy a haszonhatás megjelenhet egyszerre egyéni és társadalmi szinten is.

Projekt és haszonhatás kapcsolata

A közösségi döntések körébe tartozó projektek költség-haszon elemzése során a haszonhatás megjelenhet közvetlenül és közvetetten, de egyidejűleg mind a kettő is előfordulhat. A közvetlen haszonhatások néhány kivételtől eltekintve, a korábbi igénybe vevők, a potenciális ügyfelek, valamint a kivitelező/üzemeltető számára jelentkeznek. Ezzel szemben a közvetett haszon (amely a gazdaságban jelentkezik) nem áll közvetlen összefüggésben egyetlen közösségi döntéssel sem, azonban fokozza például a helyi régió vonzerejét.

A kultúra területén ez a közvetlenség és közvetettség azt jelenti, hogy a közösségi döntés keretében megvalósuló projekt hogyan befolyásolja az egyén, valamint a közösség gondolkodását, viselkedését.

Például egy csatornahálózat kiépítésével, fejlesztésével kapcsolatos projekt eredményeként megjelenő kulturális haszonhatás közvetlen hatása az életminőség, életkörülmény, valamint a lakosság komfort érzetének javulása. Vagyis a projekt hozzájárul ahhoz, hogy az emberek tisztább környezetben éljenek, bizonyos tevékenységek megszűnjenek (nem kell a kútra járni vízért), melyek az emberek viselkedését befolyásolják. Közvetett hatás lehet például, hogy nem kell igénybe venni szippantós autó szolgáltatását, így a környezetet nem terheli a szippantós autó által kibocsátott szennyezőanyag, valamint az esetleg elszivárgó szennyvíz, így az emberek megóvják környezetüket, vagyis beépül az egyének gondolkodásába a környezettudatosság, környezetvédelem.

Haszonhatás megjelenésének szintje

A költség-haszon elemzés során alapvető kérdés, hogy kiknek a hasznait kívánják a vizsgálathoz figyelembe venni. A legtöbb tanulmányban, a projekt megvalósításakor megjelenő hatáselemeket egyéni, társadalmi hatásokra bontva mutatják be. A közösségi haszonhatások között az egyéni haszon kiemelt fontossággal bír. A társadalmi haszon, amely az egyéneken keresztül válik azzá, ugyancsak meghatározó jelentőségű, azonban értelmezése igen nagy odafigyelést igényel.

A közösségi döntések körébe tartozó projektek költség-haszon elemzése során, az egyéni szinten jelentkező kulturális haszonhatást az egyén mentális gondolkodása tükrözi vissza, vagyis ez azt jelenti, hogy az egyén biztonságérzete, környezettudatossága stb. hogyan változott meg a projekt hatására. Társadalmi szinten történő megjelenése az adott közösség életminőségében, a munkamegosztásban, az értékrendszerekben, a családi kapcsolatokban, a közösség szerveződésében, a közösségi életstílusban, a biztonságban, az erkölcsi elvekben, a kreativitás kifejeződésében végbement változásokat jelenti (Rázt, 1999).

A haszonhatás megjelenésének területe

A haszonhatás megjelenhet gazdasági és környezeti területen. A gazdasági hatások főként a foglalkoztatás-munkanélküliség, a verseny, a piaci szereplők közötti kapcsolatok, az innovációs hatások, K+F hatások, stb. területeken jelentkeznek. A környezeti hatás vizsgálatának a célja a projekt természeti környezetre gyakorolt hatásainak vizsgálata, úgymint szennyezőanyag kibocsátás, természetes élőhelyekre gyakorolt hatások változásának vizsgálata.

A kultúra területén mind gazdasági, mind környezeti hatás is megjelenhet. Például egy közpark, vagy sétáló utca kiépítése, fejlesztése esetében a környezeti területen jelentkező kulturális hatás a természeti környezetben bekövetkező változásokat jelenti, amely az egyén gondolkodását, viselkedését befolyásolja. Egy zöldterület kiépítése hozzájárul a szebb, élhetőbb környezet kialakulásához, amely az emberek közérzetét, valamint környezettudatos gondolkodás is befolyásolja. A gazdasági területen jelentkező kulturális haszonhatás lehet például a lakosság mindennapi életébe beépülő szelektív hulladékgyűjtés, amely egy vonzó településkép kialakítását, a régió, a település versenyképességének a növelését jelenti.

Számszerűsítés módja

A kultúra jellegéből adódóan az e téren jelentkező haszonhatás az egyik legnehezebben mérhető tényezőnek minősül. A legtöbb esetben a haszonhatások meghatározhatók természetes mértékegységben, valamint pénzürtékben. Ahhoz, hogy egy projekt várható eredményeként jelentkező haszonhatások összehasonlíthatóak legyenek, a természetes mértékegységben meghatározott tényezőkhöz valamilyen módon pénzösszeget kell rendelni, hogy pénzürtékben kifejezhetőek legyenek. A közösségi döntéseket érintő projektváltozatok esetében a haszonhatások számszerűsítése több szempontból is nehézséget okoz. Kiemelkedő ezek közül az a tény, hogy a hasznok különbözőek lehetnek, így például pénzben kifejezhetőek és pénzben nem kifejezhetőek, mennyiségi, valamint minőségi jellegűek. Ezeket valamilyen módon át kell alakítani, hogy összehasonlíthatóvá váljanak, és képesek legyünk az adott beruházási projekt teljes gazdasági értékével számolni. A kulturális haszonhatás a kultúra jellegéből adódóan nehezen számszerűsíthető, főként az egyének viselkedésébe, gondolkodásába, attitűdjébe való beépülésével jelentkezik. Ennek mérésére legalkalmasabb módszer az elégedettségi kérdőív, interjú stb., amelyek "pontozásos" módszerrel értékelhetők.

Időbeli megjelenés szerint

Általában a költség-haszon elemzésnek a projektváltozatok hasznos élettartamára kell kiterjednie. A haszonhatás időbeli megjelenése szempontjából megjelenhet azonnal, vagy akár évekkel, generációkkal később. Ez az időbeli megjelenés a kultúra területén is érvényesül. Adorján Richárd oktatás területén végzett kutatásában rámutatott arra a tényre, hogy a költség-haszon elemzésben bemutatott hasznok sokszor csak nemzedékekkel

később keletkeznek (Adorján, 1999). Egy közpark kiépítésének eredményeként jelentkező kulturális haszonhatás hosszú távon átformálja, kialakítja az egyén kulturális szokásait, hozzájárul, hogy az egyén megismerje az együttélés szabályait, az elvárt viselkedési módokat, például a köszönés szabályait. Az ilyen hatások nem azonnal, hanem hónapokkal, évekkel, vagy akár évtizedekkel később jelennek meg.

Földrajzi kiterjedés szerint

A költség-haszon elemzés során meghatározandó kulturális haszonhatásokat a földrajzi kiterjedés szerint lehet egy adott település lakóira, egy megye lakosságára, vagy az ország társadalmára, de akár globális társadalomra vonatkozóan vizsgálni (Bartus, Monostori & Szabó, 2005). Például egy településen rendezett, komoly vonzerőt képviselő rendezvény (fesztivál, sportrendezvény) jelentősen növelni a vendégforgalmat (Kálomista, 2012). Azonban az idegenforgalom növekedése mellett számos kulturális hatást is eredményez. Egy rendezvény megvalósítása segíti a település lakóit, hogy megismerkedhetnek más nemzetek kultúrájával, nyelvhasználatával, hozzájárul, hogy a település hírneve, ismertsége növekedjen, ugyanakkor megzavarhatja a helyi lakosság mindennapi életét, megnövekedhet a bűnözés stb. (Rátz, 1999).

Összegzés

A tanulmány egyrészt rámutat arra, hogy a közösségi döntések költség-haszon elemzése során megjelenő haszonhatások elvi módszertani kérdései a szakirodalomban nem alkotnak egységes felfogást, egységes rendszert. A módszer kutatásának eredményeként a haszonhatások megjelenésére vonatkozóan szerkesztettem egy rendszerező modellt, amely alapján a haszonhatásokat egyidejűleg hat fő szempont szerint lehet jellemezni. A főbb rendszerezési szempontok a következők voltak: a projekt és haszonhatás kapcsolata, a megjelenés szintje, a megjelenés területe, a számszerűsítés módja, az időbeli megjelenés, és a földrajzi kiterjedés. A haszonhatásokat a főbb típusjegyek szerint elemi módszerekre lehet bontani, azaz a haszonhatás a főbb szempontok alapján megjelenhet közvetlenül, vagy közvetetten, egyéni, vagy társadalmi szinten, gazdasági, vagy környezeti területen, kifejezhető természetes mértékegységben, vagy pénzürtékben, megjelenhet rövidtávon, vagy hosszútávon, valamint kiterjedhet helyi, regionális, országos, vagy országhatáron átnyúló területekre is. Ezek az elemi módszerek nem teljesen függetlenek egymástól, vagyis bizonyos módszerelemek alkalmazása egyidejűleg maga után vonhat más megoldási lehetőségeket is, de nem zárja ki azt a lehetőséget sem, hogy egy haszonhatást egyidejűleg többféle elemi módszer is jellemezzen. A kutatás erre a módszertani bázisra építve vizsgálja, hogy milyen módon és hogyan mérhetők az egyes közösségi döntések kulturális hatásai.

„A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.”

Irodalomjegyzék

- ADORJÁN R. (1999): Költségeink haszna, avagy haszontalanságunk költségei. Költség–haszon elemzés az oktatás területén: egy kecskeméti iskolaépítési példa. *Iskolakultúra*, 9 (3), 11-22.
- BARTUS G., MONOSTORI K., & SZABÓ M (2005): *Fejlesztéspolitika társadalmi hatásai 3: A fejlesztéspolitikai intézkedések teljes társadalmi költségének becslése*. Budapest: TÁRKI.
- FODOR B. (2012): A társadalmi haszonhatások becslése a költség-haszon elemzések során. Club of Economics in Miskolc. *Theory Methodology Practice*, University of Miskolc, Faculty of Economics, Vol. 8.
- HARRIS, M. (1971): Culture, Man, and Nature. In Thomas, J.(Ed.): *Introduction to General Anthropology*. New York: Crowell Company.
- ILLÉS M. (1990): *A gazdaságossági és jövedelmezőségi számítások alapjai*. Budapest: Szakszervezetek Gazdaság- és Társadalomkutató Intézete.
- KÁLOMISTA Gábor (2012): *Kulturális Fesztiválok Kollégiuma középtávú támogatási stratégiája 2012-2015*. Budapest: Nemzeti Kulturális Alap.
- LASSERRE, P. (2008): *Global Strategic Management*. Second Edition. Palgrave MacMillan.
- Magyar értelmező kéziszótár* (1987): Budapest: Akadémiai.
- RÁTZ T. (1999): *A turizmus társadalmi-kulturális hatásai*. Ph.D Disszertáció. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem.
- PTE Science Building létrehozása, Egyetemi informatikai infrastruktúra-fejlesztés, Részletes Megvalósíthatósági Tanulmány*. Pécs, 2008. szeptember 20.
http://www.pte.hu/files/tiny_mce/File/tudomany/SBrmvt-v7.pdf [2012.12.15.]
- T. MOLNÁR G. (é.n.): *A kultúra fogalma és értelmezései*. http://www.jgytf.u-szeged.hu/tanszek/kozmuw/wp/wp-content/segedanyag/t_molnar_gizella/segedanyag/A%20kultura%20fogalma%20es%20ertelmezesei.doc [2012.12.15.]